
Eseji

Izvorni znanstveni članak
321.01
316.334.3

Pojam političke kulture

VLADIMIR VUJČIĆ*

Sažetak

U radu je prikazana evolucija pojma političke kulture. Taj je razvoj išao preko pojmova, kao što su Comteov "konsenzus", Durkheimova "kolektivna svijest", Weberovo "značenje individualnih akcija", Parsonsov "referentni okvir za djelovanje", Meadov "nacionalni karakter" i sl. Ovaj je razvoj otpočeo Comteovim traganjem za *differentiom specificom* društvenih znanosti u odnosu prema drugim pozitivnim znanostima i završio uvođenjem pojma političke kulture u političku znanost, a taj su posao obavili G. Almond i S. Verba 1963.

Analiza je pokazala da mnoge definicije političke kulture ističu kako je bit ove pojave u vjerovanju ljudi, jer je politička kultura sustav vjerovanja o politici. Ona se ne može reducirati na puka individualna vjerovanja, koliko god to moglo izgledati kao paradoks, već predstavlja sustav intersubjektivnih vjerovanja o različitim političkim objektima. To objašnjava i moguće raskorake između političkih događaja i političkog vjerovanja ljudi, između njihova ponašanja i političke kulture, itd. Pokazano je, suprotno mišljenjima nekih autora, kako se politička kultura može i treba uzeti kao zajednički nazivnik za različita vjerovanja ljudi o politici. Politički stavovi, vrijednosti, norme, javno mišljenje i političke ideologije samo su različite manifestacije političke kulture. Tako pojam političke kulture objedinjuje u sebi različite pojavnosti subjektivnog odnosa ljudi prema politici. U tome je prednost, a ne teškoća ovoga pojma, kako su o tome mislili neki autori. Istaknuto je da različite pojavnosti političke kulture nemaju jednaku "težinu" u objašnjavanju političkog djelovanja ljudi i funkcioniranja političkih sustava. Odnos između ovih pojavnosti vrlo je složen i izazovan za istraživanje. Upravo bi taj odnos mogao objasniti stabilne i manje stabilne (tj. trajne i promjenljive) načine reagiranja ljudi u njihovu ukupnom političkom djelovanju.

Može li se danas govoriti o postojanju teorije političke kulture? Na to pitanje još nema cjelovitog odgovora. To začuđuje ako se ima u vidu činjenica da danas postoji zaista mnogo empirijskih istraživanja fenomena političke kulture. Može se govoriti čak o inflaciji takvih istraživanja u zemljama zapadne demokracije i u bivšim socijalističkim državama, iako u nas takvih istraživanja gotovo da i nema. To mnoštvo istraživanja i istraživačkih rezultata zapanjuje, ali i zbunjuje. Postavlja se, naime, pitanje

* *Vladimir Vujčić*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija i didaktika i Metodika političkog obrazovanja.

kako to golemo mnoštvo rezultata apsorbirati, racionalno interpretirati i koristiti. To je problem, a pogotovo u kontekstu činjenice da mnoga istraživanja nisu metodološki usklađena. Može se reći da postoji, ne toliko metodološka raznovrsnost u istraživanju političke kulture, koliko metodička neusklađenost u okviru iste metodologije. Tako, na primjer, Almond i Verba, kao pioniri i glasoviti istraživači političke kulture (1963.), nisu (barem izravno) istraživali političku toleranciju, a danas se ona smatra ključnom dimenzijom demokratske političke kulture. Dok jedni svijest o ljudskim pravima smatraju važnom suvremenom dimenzijom demokratske političke kulture, drugi u svojim istraživanjima ovu pojavu i ne spominju.

To nam govori kako je došlo vrijeme da se odgovori, postoji li teorija političke kulture, te je li takvu teoriju danas, nakon mnoštva empirijskih istraživanja ove pojave, moguće konzistentno izvesti? Bez sustavne teorije o političkoj kulturi nije više moguće racionalno provoditi empirijska istraživanja ove pojave. Naime, takva je istraživanja moguće provoditi, ali ona barem u nekoj mjeri postaju besmislena, bez kriterija. U takvoj situaciji, rezultati mnogih istraživanja političke kulture mogu nas informirati o mnogo čemu, ali nas vrlo često mogu samo zabavljati. Primjerice, neki podatak može biti vrlo zanimljiv, ali ako on nije međunarodno usporediv, gubi značenje. Isto tako, ako neki podaci nemaju iza sebe preciznu teoriju, tj. ako neka mjerila političke kulture nisu validno teorijski definirana, tada nije jasno što ona znače i što objašnjavaju. Tako, npr., možemo imati podatke o nacionalnom identitetu, ali ako pojam nacionalnog identiteta nije jasno obrazložen i ako nije obrazložena njegova eksplanatorna vrijednost, tada ta mjera može biti zanimljiva, ali ne i znanstveno funkcionalna. Mnogi bi možda postavili pitanje, zašto bi mjerila nacionalnog identiteta bilo uopće važno za one koji misle da su nacionalne države suvremeni anakronizam, kao nešto što svjetski globalizam nužno prevladava, jer je za njih nacionalni identitet također nešto što predstavlja anakronizam u strukturi moderne demokratske političke kulture. Sve to, dakle, navodi na nužnost propitivanja i definiranja teorije političke kulture, kao ključnog predujeta za rješavanje navedenih problema.

Prvo pitanje koje treba obraditi u sklopu propitivanja i elaboriranja jedne cjelovite teorije političke kulture stoga je pitanje pojmovnog određenja ove pojave. Dakako, nakon pojmovnog određenja političke kulture trebalo bi odgovoriti i na pitanja vezana za njezine dimenzije, izvore i funkcije. Važno je istražiti i načine empirijskog istraživanja ove pojave, prikazati relevantne rezultate, provesti njihovu komparaciju, itd. Ali prvo pitanje od svih tih pitanja odnosi se na potrebu pojmovnog određenja političke kulture.

1. Evolucija pojma političke kulture

Mnogo je napisano o samom pojmu političke kulture. O razvoju toga pojma detaljno je pisao H. Eckstein (1996.). Taj je razvoj tekao postupno, preko pojmova kao što su Comteov “konsenzus”, Durkheimova “kolektivna svijest”, Weberov koncept “značenja individualnih akcija”, Parsonsov “referentni okvir za djelovanje” (“the action frame of reference”¹). Prošlo je, dakle, dosta vremena i uloženo mnogo intelektualnog rada dok nije definiran i upotrijebljen suvremeni pojam političke kulture u politološkoj znanosti. H. Eckstein smatra da je pojam političke kulture začet onda kad je A. Comte u prošlom stoljeću u svojim sociološkim predavanjima postavio pitanje, kako razvijati društvene znanosti kao pozitivne znanosti, a da se ipak razlikuju od tih drugih pozitivnih znanosti. Dok prirodne znanosti otkrivaju uočeni “red” i “poredak” stvari u prirodi, društvene znanosti bi morale otkrivati uočeni “red” i “poredak” stvari u društvu. Međutim, dok je taj “red” u prirodi određen “prirodnim zakonima”, nije bilo jasno što određuje taj “red” stvari u društvu, te kako konstituirati društvene znanosti kao pozitivne znanosti, a ujedno i različite od klasičnih pozitivnih znanosti. H. Eckstein je mišljenja da je odgovor na to pitanje pronađen u ideji o kulturi: “Ideja o kulturi, koja je razvijana više od jednog stoljeća, rješenje je za ovaj problem, i najvjerojatnije definitivno rješenje”².

Dakako, Comte nije ideju o kulturi iznio eksplicitno. Njegova ideja o društvenom “konsenzusu” zapravo je začetak ideje o kulturi. Pod “konsenzusom” on je mislio na dvije stvari: prvo, da dijelovi omogućuju skladno funkcioniranje cjeline i to tako da cjelina može operirati kao solidarno jedinstvo; drugo, “konsenzus” znači “simpatiju” ili kolektivno osjećanje. “Konsenzus” zapravo znači kod Comtea međuzavisnost i solidarnost svih aspekata u društvu, te međusobnu simpatiju ljudi i entiteta. Upravo je ovaj “konsenzus” trebao postati predmetom društvenih znanosti. Nova društvena znanost, kako ju je shvaćao Comte, trebala je imati dva posebna zadatka: *prvo*, raditi na razumijevanju načina na koje različiti segmenti društva utječu jedan na drugoga i pridonose funkcioniranju cjeline, te *drugo*, raditi na razumijevanju mreže zakona i normi, kao i ukupnog “duha”, koji omogućuju da pojedinci u društvu osjećaju i djeluju zajedno, kako bi se mogla ostvarivati društvena solidarnost. Eckstein misli da su u tom pogledu na latentan način već prisutne suvremene koncepcije o društvenoj strukturi i kulturi.

Comteovu ideju nastavio je razrađivati E. Durkheim. On je od Comtea baštiniio svoje glavno pitanje — kako je moguća društvena solidarnost? Između ostaloga, Durkheim odgovor nalazi u svojoj koncepciji “kolektivne

¹Vidjeti o tome opširnije u radu Eckstein, H., “Culture as a Foundation Concept for the Social Sciences”, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 8, No. 4, 1996., str. 471—497.

²Eckstein, H., 1996., op. cit. str. 473.

svijesti”. Ova “kolektivna svijest” nije nešto proizvoljno, niti nešto individualno. Ona određuje “društveno biće” u svakome individualnom biću. To se vidi i iz njegova izlaganja o odgoju, kad pokušava objasniti osnove odgoja. “Mi živimo”, kaže on, “u atmosferi kolektivnih ideja i osjećanja koja ne možemo mijenjati po svojoj volji; a upravo na tim idejama i osjećanjima te vrste počivaju odgojni postupci”³. Prema tome, ove kolektivne ideje postoje nezavisno od pojedinaca, kao realnosti *sui generis*. *Bez ovih ideja i osjećanja društva, pojedinci jednostavno ne mogu funkcionirati.*

Eckstein smatra da, unatoč značajnim doprinosima, ova dva autora nisu uspjela identificirati realnu posebnu crtu socijalnih fenomena, koja bi predstavljala okosnicu novih društvenih znanosti. To je, pak, na svoj način uradio M. Weber. On je ustvrdio da je temeljna razlika između socijalnih i drugih fenomena u tome da socijalne akcije imaju “značenja” za njihove aktere. Zato je jedan distinktivni zadatak društvene znanosti upravo *Verstehen*: *pokušaj da se “razumiju” značenja* ili motivi koji stoje u osnovi akcija. Ova značenja ne samo da usmjeravaju socijalne akcije ljudi već s obzirom na te akcije imaju eksplanatornu vrijednost. Ovdje je, međutim, važno istaći razliku između Weberovog “značenja” i Durkheimove “kolektivne svijesti”. Iako im je funkcija ista u odnosu prema socijalnoj akciji ljudi, način njihova postojanja je različit. Dok je “kolektivna svijest” realnost *sui generis*, “značenja” nemaju takvu realnost — njihova realnost je vezana za razumijevanja pojedinaca koji daju značenja svojim akcijama. Weber, zapravo, sve socijalne fenomene “reducira” na pojedinačne elemente u društvu. Zato je on teoretičar akcije, a Durkheim teoretičar interakcije. Ovdje nije mjesto da se to detaljnije argumentira, ali se to može iščitati i iz Weberova razjašnjavanja pojma društvenog djelovanja. Na jednom mjestu ističe da svaki dodir među ljudima nema društveni karakter, “već samo ono ponašanje koje se smisaono orijentira prema ponašanju drugih. Na primjer, sudar dvojice biciklista je običan prirodni događaj. Ali njihov pokušaj da izbjegnu sudar ili vrijeđanje... poslije sudara spadaju u društveno djelovanje”⁴. U pokušaju da objasni pojam društvenog odnosa, Weber eksplicitno govori o pojmu “značenja”, a upravo nas to ovdje zanima. Što se tiče značenja, kaže on, “ovdje je uvijek u pitanju ili značenje koje stvarno imaju na umu sudionici, ili prosječno ili u čistom tipu stvoreno značenje, a ne neko normativno, točno ili u metafizičkom smislu pravo značenje”⁵. Stvar je, dakle, jasna: “značenja”, kako ih shvaća Weber, individualnog su karaktera i nastaju u smisaonoj interakciji s drugima. Takva značenja zapravo nemaju društveni karakter, kao što je to slučaj s Durkheimovom “kolektivnom svijesti”. Iako Weberovo učenje ima važnost u objašnjavanju specifičnosti predmeta društvenih znanosti, te njegov koncept

³Durkheim, E., *Odgoj i sociologija*, Zavod za udžbenike, Zagreb, 1981., str. 62.

⁴Vidjeti o tome u Đurić, M., *Sociologija M. Webera*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 219.

⁵Weber, M., op. cit., str. 223.

“značenja” važnu ulogu u objašnjavanju socijalnog djelovanja ljudi, ipak njegovi pogledi nisu postigli rješenje problema.

U rješavanju postavljenog problema sudjelovao je i američki sociolog T. Parsons. Eckstein smatra da je upravo Parsons pokušao ostvariti sintezu Durkheima i Webera, kako bi se mogla konstituirati ona tražena specifičnost društvenih znanosti. Tu sintezu Parsons nalazi u onome što on naziva “the action frame of reference” (“referentni okvir za djelovanje”). Upravo je to omogućilo mnogima da njegovu teoriju definiraju kao teoriju djelovanja. Parsons je, jednako kao i Durkheim, razvijao svoje ideje u opreci teorijama koje su “korist” ili “racionalni interes” htjele uzeti kao ključnu kategoriju u objašnjavanju specifičnosti društvenih znanosti i društvenog djelovanja ljudi. Oni su se, dakle, svojim učenjima suprotstavili teorijama koristi, ili u njihovu modernom izdanju “teorijama racionalnog izbora”. Parsonsova teorija djelovanja je vrlo kompleksna, ali ovdje je važno istaći da je u toj teoriji središnji pojam “referentni okvir za djelovanje”, koji se sastoji od niza “orijentacija za djelovanje”. Svaki čovjek živi i djeluje u određenim “situacijama”. Te situacije stalno zahtijevaju određene akcije ljudi kao odgovore na njihove podražaje i izazove. Ljudi, pak, prema Parsonsu imaju i moraju imati određena “značenja” za te situacije prije nego poduzimaju akcije prema njima. Dok kod Webera “značenja” o “situaciji” nastaju u smisaonoj interakciji s drugima, kod Parsonsa ova “značenja” postoje prije nego se akcije kao odgovori na situaciju dogode. Zato bismo mogli reći da su ova “značenja” kod Parsonsa upravo “orijentacije za djelovanje”, dok su ona kod Webera “smisleni odgovori” na izravni interakcijski odnos pojedinaca. Pojedinci, prema Parsonsu, stalo opremaju “situacije” značenjima, a taj proces uključuje tri vrste dekodiranja i enkodiranja: 1. kognitivno dekodiranje (situacija se mora nekako razumjeti i može se kognitivno dekodirati na brojne načine), 2. afektivno enkodiranje (spoznaje o situaciji moraju imati emocionalno, pozitivno ili negativno značenje za aktera, koje energizira potrebne akcije), i 3. evaluativno enkodiranje (alternativne akcije moraju se vrednovati u svjetlu nekoga normativnog sustava).

Kod Parsonsa je važan i pojam “očekivanja”. “Značenja” zapravo nastaju iz očekivanja koja akteri imaju jedni prema drugima. Društva se grade oko očekivanja koja akteri imaju jedni prema drugima. Ako se takva očekivanja ostvaruju, moguće je uspostaviti sredenu i regularnu socijalnu interakciju. Tako je iskustvo učilo ljude da se iz pouzdanih očekivanja javlja sredenost i regularnost njihove interakcije. Tu nastaju i začeci “značenja” ili “kulture”. Sam Parsons o tome kaže: “...gdje postoji interakcija, znaci i simboli stječu zajednička značenja i služe kao mediji komunikacije među akterima. Kad se pojave simbolički znaci koji mogu posredovati komunikaciju, možemo govoriti o počecima ‘kulture’... visoka elaboracija sistema ljudskog djelovanja nije moguća bez relativno stabilnih simboličkih sistema gdje značenje nije pretežito ovisno o partikulariziranim

situacijama”⁶. Parsons je, prema Ecksteinu, bio svjestan različitih shvaćanja pojma kulture, ali je uočio da ipak postoje i određena temeljna slaganja u vezi s ovim pojmom. Mnogi se autori slažu u sljedećem: 1. kultura se *dijeli* (ona je kolektivni fenomen koji se ne može reducirati na nivo pojedinaca), 2. ona se *prenosi* (ona konstituira socijalno naslijeđe, ono što povezuje generacije), i 3. kultura se *uči* (ona je software koji se pridodaje *genetičkom hardwareu*)⁷.

Ukupna Parsonsova teorija djelovanja je vrlo sustavna i kompleksna. Glavni pojmovi za makro analizu društva su sustav, struktura, funkcija i funkcionalni rekviziti, a za mikro analizu društva važni su: status, uloge i institucije. Ovdje o tome nema potrebe detaljnije govoriti, već je bitno reći da u teoriji djelovanja pojedinci nisu ti koji konstituira društva, već odnosi među njima koji transformiraju čisto individualne fenomene u socijalne fenomene. Iako su neki dijelovi Parsonsove teorije zastarjeli, ipak su mnogi od njih još uvijek relevantni za društvene znanosti. A napose je tu važna ideja o kulturi. Eckstein ističe da ova Parsonsova ideja u političkoj znanosti živi u, danas već glasovitom, djelu Almonda i Verbe o pojmu i modelima građanske političke kulture.

2. Naznake o važnosti političke kulture

Iako je napisano mnogo radova o političkoj kulturi u recentno vrijeme, čini se da mnogi uglavnom koriste već klasične radove o pojmu političke kulture autora kao što su G. Almond i S. Verba (1963.), te radove L. Pye (1965.). No, prije nego se daje odgovor na pitanje što je politička kultura, treba reći nešto o razlozima njezine važnosti za razumijevanje politike uopće.

Ima mnogo radova u kojima se objašnjava važnost političke kulture. Različiti autori naglašavaju različite funkcije političke kulture. Tako neki naglašavaju vezu političke kulture i političkog ponašanja, drugi vezu između modela političke kulture i političkog sustava, treći odnos između političke kulture i stabilnog razvoja demokracije, neki vezu između političke kulture i političke ideologije te političkog stila, zatim vezu između političke kulture i političke polarizacije u društvu, te relaciju između političke kulture i političkog koaliranja, itd. O tome će biti još riječi.

Almond i Verba su u svome glasovitom djelu *The Civic Culture* (1963.) posebno istaknuli važnost građanske (demokratske) političke kulture za razvoj stabilne i efikasne demokratske vlasti. Njihova glavna teza glasi: “Razvoj stabilne i efikasne demokratske vlade ovisi ne samo o strukturama države i politike: on ovisi o orijentaciji koju ljudi imaju prema političkom

⁶Parsons, T., *The Social System*, The Free Press, Glencoe, Il., 1951., str. 5, 11.

⁷Eckstein, H., 1996., op. cit., str. 491.

procesu — o političkoj kulturi. Ukoliko politička kultura nije u stanju podržavati demokratski sustav, šanse za uspjeh toga sustava su slabe”⁸. Američki politolog J. Q. Wilson o tome piše sljedeće: “Ni ustav ni prirodne prednosti zemlje ne mogu same po sebi objasniti trajnost demokratskih institucija. Osim toga, mi moramo uzeti u obzir običaje ljudi — ono što je Tocqueville zvao njihovim ‘moralnim i intelektualnim osobinama’, a moderni socijalni znanstvenici nazivaju političkom kulturom”⁹. H. Eckstein je posebno istaknuo važnost kulturnog kontinuiteta u političkoj evoluciji neke nacije. Kulturalne promjene su postupne, a ne skokovite. Zato rezultati revolucija ne mogu biti dugotrajni. On piše: “Predmnijevam kako će se dugoročno efekti pokušane revolucionarne transformacije znatno udaljiti od revolucionarnih namjera i više sličiti uvjetima predrevolucionarnog društva”¹⁰. G. Almond misli da baš o tome svjedoče i rezultati istraživanja političke kulture u bivšim komunističkim državama. Takvo su, naime, istraživanje proveli 1977., dakle prije tranzicijskih promjena u ovim zemljama, znanstvenici A. Brown i J. Gray. Oni su istraživali političku kulturu u bivšem SSSR-u i ostalim komunističkim zemljama, uključujući i bivšu SFRJ. Pritom su otkrili su da u komunističkim zemljama postoje dvije političke kulture: aspiraciona kultura “novog socijalističkog čovjeka”, te kultura prešutnog “operativnog kôda” koji se sastoji od aktualnih pravila funkcioniranja sustava i vjerovanja o njemu. U pokušaju da se izgradi “novi socijalistički čovjek” nastao je iznenađujući i deprimirajući neuspjeh. Gotovo svugdje su pronađeni apatija, privatizam i ekonomizam kao pretežite orijentacije ljudi. G. Almond je uvjeren kako je ova studija dala potvrdu za tezu da političko-kulturalne varijable, te procesi političke socijalizacije kao kreatori ovih varijabli, igraju važnu ulogu u eksplanaciji političke strukture i političkih procesa¹¹.

O važnosti političke kulture s obzirom na pokušaje njene negacije ili “omalovažavanja” za sada toliko. Učinjeni su, dakle, ozbiljni intelektualni napori da se pokaže kako demokratske političke institucije nisu same po sebi dostatne za stabilno i efikasno funkcioniranje demokracije, te za procese mirnih promjena u društvu. Iako u tome ima još uvijek stanovitih nejasnoća, možda nedostatno preciznih odgovora, ipak se sa sigurnošću danas može ustvrditi da je politička kultura jednog naroda vrlo važna varijabla u objašnjavanju mnogih kriterijskih (zavisnih) varijabli politike i vla-

⁸Almond, G. A. — Verba, S., *The Civic Culture*, Princeton University Press, 1963. (četvrto izdanje, 1972.), str. 488.

⁹Wilson, J. Q., *American Government*, D. C. Heath and Company, 1989., str. 74.

¹⁰Eckstein, H., “A Culturalist Theory of Political Change”, *American Political Science Review*, Vol. 82, No. 3, 1988., str. 803.

¹¹Almond, G., “The Intellectual History of the Political Culture Concept”, u *The Civic Culture — Revisited*, Edited by G. A. Almond and S. Verba, Sage Publications, 1989., str. 31—32.

davine u društvu. Ako je to tako, onda je vrlo važno poraditi na preciznoj elaboraciji pojma političke kulture.

3. Pojam političke kulture

Prema našem uvidu u dostupnu literaturu o političkoj kulturi (a broj tih radova nije mali) moglo bi se reći da su radovi nekih autora iz 1960-ih bili ne samo odlučujući za sva kasnija istraživanja ove pojave nego su oni sada sigurno već klasični radovi o tome. Zato ćemo se u ovoj analizi osloniti prije svega na radove G. Almonda, S. Verbe i L. Pye. Knjiga *The Civic Culture* G. Almonda i S. Verbe (1963.) predstavlja i danas grandiozno djelo o demokratskoj političkoj kulturi. U njoj možemo naći ne samo odgovore o tipovima političkih kultura koji obilježavaju pet ispitanih nacija (SAD, V. Britanija, Italijai, Njemačka i Meksiko) nego i gotovo cjelovitu teoriju o političkoj kulturi. Zato ćemo se najprije zadržati na rezultatima ove knjige, koji su važni za razumijevanje pojma političke kulture. Navedeni autori daju definiciju političke kulture. Za njih “politička kultura predstavlja specifične političke orijentacije — stavove prema političkom sustavu i njegovim dijelovima, te stavove prema ulozi svakog pojedinca u sustavu”¹². Oni ističu da govore o političkoj kulturi baš onako kako se može govoriti o ekonomskoj ili religioznoj kulturi. Radi se o nizu orijentacija prema posebnom nizu socijalnih objekata i procesa.

Autori misle da su ovim novim pojmom istisnuli iz političke znanosti dosta neodređene pojmove kao što su “nacionalni karakter”, “nacionalni duh”, “kolektivna svijest”, itd. Prijašnji su pojmovi bili dosta nejasni ili su samo fragmentarno zahvaćali širinu pojma političke kulture. I ranije su bili poznati pojmovi poput “konsenzusa”, “tolerancije”, “vrijednosti”, “konformizma”, “stavova” o raznim objektima, itd., i oni su se rabili ne samo u teorijskim nego i u primarno empirijskim istraživanjima. Međutim, ti se pojmovi nisu uklapali u jednu cjelovitu predodžbu subjektivnog odnosa ljudi prema politici. Novi je pojam, dakle, pokušao prevladati neodređenosti i partikularnosti ranijih pojmova kojima se nastojalo objasniti sferu subjektivnog odnosa čovjeka prema politici. Smatramo da je u tome postignut značajan uspjeh. Novi je pojam zaista polučio značajnu znanstvenu svrhu.

Novi je pojam, kao što smo vidjeli, istaknuo “orijentacije prema politici i ulozi osobe u toj pojavi” kao ključnu varijablu u razumijevanju biti “nacionalnog etosa” ili subjektivnog odnosa ljudi prema politici. Politička kultura, naime, upravo predstavlja i objašnjava subjektivnu stranu politike. Autori dalje ističu da ove “orijentacije” označavaju internalizirane aspekte “političkih objekata” i “političkih odnosa”. Postoje tri vrste orijentacija: kognitivne, afektivne i evaluativne. *Kognitivne orijentacije* obuhvaćaju znanja

¹²Almond G. A. — Verba, S., 1963., op. cit. str. 13.

o politici (političkom sustavu, političkim ulogama i rezultatima određene vladavine); *afektivne orijentacije* sadrže osjećanja o političkom sustavu, političkim autoritetima i ulogama, te performansi sustava, a *evaluativne orijentacije* označavaju sudove i mišljanja o raznim političkim objektima, koje obično kombiniraju vrijednosne kriterije, znanja i osjećanja o njima.

U knjizi *The Civic Culture* Almond i Verba nisu, po našem mišljenju, precizno odredili odnos između ovih orijentacija i “političkih objekata” na koje se ove orijentacije odnose. Možda otud i izvjesna konfuzija u njihovoj knjizi, odnosno u dijelovima knjige u kojima se iznose rezultati istraživanja političke kulture, zapravo rezultati istraživanja vezani za ova tri niza političkih orijentacija. Naime, polazišna teza u razradi teorije političke kulture bila je da se razradi matrica odnosa između trostrukog niza orijentacija i političkih objekata. Zato se u knjizi navodi matrica triju orijentacija (x) četiri politička objekta. Govori se o političkom sustavu kao najopćenitijem objektu, zatim o input i output objektima, te o “ja” kao objektu političke kulture. Cilj je bio da se napravi takva metodologija istraživanja, barem se tako može predmijevati, kojom bi se mjerila znanja, afekti i evaluacije o svakom pojedinom političkom objektu. To, međutim, nije dosljedno provedeno, a s druge strane javlja se stanovita konfuzija u odnosu na “input objekte” i “ja” kao poseban objekt ovih orijentacija. Iako je “ja” izdvojeno kao poseban objekt ono ili nije preciznije operacionalizirano u istraživanjima, ili se često miješa sa sadržajem “input objekata” ili ulaznih elemenata u politički proces. Upravo je zato G. Almond u uvodu za ponovljeno istraživanje građanske političke kulture iz 1980. napravio u vezi s tim izvjesne korekcije.

Dakle, u uvodnom dijelu ponovljene studije o političkoj kulturi G. Almond detaljno analizira intelektualnu povijest pojma građanske kulture, ali govori i o samoj teoriji političke kulture. Tamo on objašnjava kako je racionalno govoriti o trima orijentacijama koje odgovaraju trima političkim objektima, te o sistemskim odnosima među ovim varijablama. Tako se može dobiti vrlo kompleksna matrica za interpretaciju cjelovite političke kulture. Almond podsjeća da je zajedno s Powellom razradio takav plan. Tu se govori o “političkom sustavu” kao najopćenitijem objektu političke kulture, zatim o “političkom procesu” kao drugom cjelovitom objektu, te o “političkoj vlasti (vladanju)” kao trećem cjelovitom i neovisnom objektu političke kulture. O svakome objektu ljudi mogu imati stanovito znanje, osjećanje i vrednovanje.

Navedana matrica “orijentacija” i “objekata” omogućila je G. Almondu da može sažeto govoriti o tri vrste političke kulture: o “kulturi političkog sustava” (“system culture”), o “kulturi političkog procesa” (“process culture”) i o “kulturi političkog vladanja” (“policy culture”). Ove tri kulture (kultura “sustava”, “procesa” i “vladanja”) obuhvaćaju cjelinu građanske političke kulture. Međutim, kompleksnost ove kulture ne proizlazi samo iz matrice odnosa trostrukih orijentacija prema trostrukim objektima (znanju, afektima, evaluaciji (x) sustavu, procesima, vladanju) nego i iz same sadr-

žajne kompleksnosti samih “objekata”. Naime, svaki od navedenih “objekata” ima svoju posebnu sadržajnu strukturu. Tako, primjerice, “sustav” kao objekt obuhvaća mnoge podobjekte: nacionalnu zajednicu, političke institucije, oblik vladavine, političke autoritete. Iz stavova prema ovim podobjektima sustava moguće je razabrati elemente političke kulture, kao što su “nacionalni identitet”, “podržavanje režima”, “odnos prema autoritetima”, “legitimacija sustava”, itd. “Proces” kao objekt trebao bi obuhvatiti različite druge kao aktere politike, te odnos prema sebi kao političkom akteru. Iz tih odnosa razabrale bi se komponente političke kulture poput “povjerenja u različite druge u politici”, “političke kompetencije”, “kooperativne kompetencije”, itd. Baš bi se iz ovih orijentacija mogli razabrati osnovni tipovi političke kulture: parohijalni, podanički, participativni, te njihove moguće kombinacije. “Vladanje” kao objekt (tj. policy = smjer političkog djelovanja) obuhvaća smjer i način političkog odlučivanja, te efikasnost vladanja. Orijentacije prema ovim podobjektima politike formiraju komponente političke kulture kao što su “očekivanja od sustava”, “responzivnost vlasti”, itd. O tome će se još govoriti sustavnije.

Ovaj, pak, odnos između “objekata” politike i “stavova” prema tim objektima formira tri osnovne dimenzije političke kulture: “kulturu sustava”, “kulturu procesa”, te “kulturu vladanja”. Svaka od ovih kultura ima svoju posebnu podstrukturu, tj. svoje subdimenzije. Te subdimenzije najvjerojatnije imaju svoju unutarnju organizaciju po modelu, upotrijebimo li Allportov izraz, funkcionalne hijerarhije. Te subdimenzije nije teško, koristeći se survey-tehnikama, empirijski identificirati. Odnos između ovih “objekata” politike i “stavova” (“orijentacija”) prema njima može se pak shvatiti i kao odnos između “socijalnog” i “psihološkog” u politici. Upravo subjektivni (psihološki) odnos prema “objektima” politike kao socijalnog fenomena formira kompleksnu strukturu temeljnih dimenzija i subdimenzija političke kulture. Međutim, taj odnos još uvijek nije cjelokupni odnos u kompleksnoj strukturi političke kulture pojedinaca, socijalnih grupa i nacionalnih zajednica. Taj odnos je mnogo kompleksniji i proizlazi iz trećeg aspekta političke kulture, tj. iz trećeg načina analize ovih odnosa — analize sustavnih veza između temeljnih dimenzija i subdimenzija političke kulture. Ova razina analize pokazala bi kako se stavovi (orijentacije) prema “objektima” politike međusobno povezuju, odnosno strukturiraju. Ona bi otkrila tzv. unutarnju konzistenciju (“constraint”), da upotrijebimo F. Converseov izraz, stavova prema raznim objektima politike. Dakako, ovu analizu nije moguće ostvariti bez primjene suvremene faktorske analize. Takvu analizu Almond i Verba nisu ni mogli provesti, jer takvih programa još nije ni bilo u vrijeme istraživanja građanske političke kulture, a kasnije to nitko i nije sustavno pokušao učiniti. Takva analiza otkrila bi ne samo stupanj homogenosti (unutarnje konzistencije) u političkoj kulturi nego i problem unutarnjih nekonzistencija ili ono što su neki nazvali “unutarnjim disparitetima”. Vjerojatno je da bi ta analiza ponegdje, primjerice, otkrila visoku razinu građanske političke kompetencije i znanja o sustavu, a relativno nisku afektivnu vezanost za sustav. Tako bi se zapravo moglo vidjeti

koji sve “dispariteti” postoje u političkoj kulturi građana i određenih društvenih skupina, te koliko su oni funkcionalni za stabilno i efikasno djelovanje demokracije.

Iako je navedeno shvaćanje političke kulture logički konzistentno, ipak se nameće pitanje, u čemu je bit političke kulture? A tu bit nije moguće razabrati, ako se preciznije ne odgovori na pitanje odnosa političke kulture i pojava koje su njoj srodne. Čini nam se da je osobito važno razmotriti odnos između političke kulture i političke ideologije, pa između političke kulture i političkih stavova, te političke kulture i vrijednosti. “Kultura”, “ideologija”, “vrijednosti”, “stavovi” — kakve su to pojave? Čini nam se da bi bilo lakše odrediti odnose među ovim pojavama, ako bi se pokušalo odrediti njihov zajednički nazivnik, ako on uopće postoji. Postoji li, dakle, nešto zajedničko u ovim pojavama? Može se reći da postoji, a to zajedničko jest činjenica da su sve ove pojave zapravo ono što nazivamo ljudskim vjerovanjem. Iako su stavovi, vrijednosti, ideologije i kultura specifični fenomeni, ipak su to sve ljudska vjerovanja. U formiranju takvih vjerovanja mogu sudjelovati znanja o pojavama (kognitivni aspekt vjerovanja), osjećanja o njima i prosudbe o njima (tj. afektivni i evaluativni aspekti vjerovanja). Ali ove su pojave prije svega ljudska vjerovanja.

Čini nam se da upravo takav pristup političkoj kulturi imaju mnogi znanstvenici. S. Verba (1965.) dao je definiciju političke kulture upravo s takvim pristupom, a to je definicija koju mnogi autori rado citiraju u svojim radovima o ovoj pojavi. Definicija glasi: “Politička kultura društva sastoji se od sustava empirijskih vjerovanja, ekspresivnih simbola i vrijednosti koje definiraju situaciju u kojoj se političko djelovanje događa. Ona osigurava subjektivnu orijentaciju prema politici”¹³. Naglasak je, dakle, na političkoj kulturi kao sustavu empirijskog vjerovanja ljudi o politici. Međutim, političku kulturu jednog naroda čine i ekspresivni simboli politike, kao što su nacionalna zastava, nacionalna himna, grb, itd. Nju čine i vrijednosti koje predstavljaju kriterije o poželjnim oblicima političkog djelovanja, o poželjnom obliku političkog sustava, te političkih institucija i načina vladanja društvom.

Prema Verbi, politička kultura se ne odnosi na političke strukture (političke institucije, političke stranke, grupe za pritiske, itd.). Ona se ne odnosi ni na sam čin (Verba kaže model) interakcije među političkim akterima (tko s kim govori, tko za koga glasuje, tko na koga utječe, itd.). Zato on ističe da politička kultura označava sustav vjerovanja o modelima političke interakcije i modelima političkih institucija. Ona ne govori o onome što se događa u svijetu politike, već o onome što ljudi vjeruju o ovim događajima. Zato politička kultura i jest sustav subjektivnih orijentacija prema politici i utječe na to kako će pojedinac reagirati na političke događaje, kako će se odnositi prema političkom sustavu i kako će defini-

¹³Verba, S., “Comparative Political Culture”, u: L. W. Pay and S. Verba (eds.), *Political Culture and Political Development*, Princeton Univ. Press, 1965., str. 513.

rati svoju ulogu prema politici. Verba kaže da temeljni modeli političkog vjerovanja utječu na to kako će se pojedinci ponašati prema političkim događajima, ali ne samo to. Budući da se ovi sustavi temeljnog vjerovanja sastoje od egzistencijalnog vjerovanja, općih vrijednosti koje predstavljaju ciljeve ponašanja, normi koje reguliraju sredstva koja se upotrebljavaju za postizanje ciljeva, kao i emocionalne vezanosti, ovi sustavi vjerovanja također utječu na to kad i kako se pojedinci uključuju u politički život. Ako se, dakle, tako sagleda, moglo bi se reći, kako kaže Verba, da “politička kultura predstavlja sustav kontrole vis-a-vis sustava političkih interakcija. Politička kultura regulira tko s kim govori i tko utječe na koga. Ona također regulira sadržaj komunikacije u političkim kontaktima i učinke ovih kontakata. Ona regulira načine djelovanja formalnih institucija”¹⁴. Politička kultura se ne sastoji od političkih činjenica, od toga da ljudi izlaze na izbore, da glasuju za neku stranku, da se uključuju ili ne uključuju u stranke, itd. Ona se sastoji od vjerovanja ljudi u ove činjenice, ona daje odgovor na pitanje zašto netko glasuje za nekoga, zašto ulazi ili ne ulazi u određenu stranku, zašto podržava ili ne podržava određeni politički sustav, zašto vjeruje ili ne vjeruje u razne političke aktere, itd. Međutim, ona ne samo da objašnjava ponašanje i stavove ljudi nego i regulira načine njihova ponašanja. Na primjer, hoće li se konflikti rješavati nasiljem ili dijalogom — to zavisi od političke kulture ljudi.

Verba, međutim, naglašava važnost “empirijskih vjerovanja” u svojoj definiciji političke kulture. On, doduše, ne osporava važnost vrijednosti, normi, stavova, ali ipak ističe “empirijska vjerovanja” kao “temeljna vjerovanja” o karakteru političkih sustava i političkih aktera, iako su ona na neki način možda i “primitivna vjerovanja”. Zašto su onda, prema Verbi, temeljna politička vjerovanja i tako važna za razumijevanje političke kulture. Njegov odgovor glasi: “Primitivna politička vjerovanja su ona koja su tako implicitno i općenito prihvaćena da svaki pojedinac koji ih se pridržava vjeruje kako tako čine i svi drugi ljudi. Ona su temeljne i obično neobrazložene pretpostavke ili postulati o politici. U tome smislu ona su neosporna, budući da ne postoji šansa da ih se dovede u pitanje”¹⁵. Da bi se bolje razumjela važnost ovih “empirijskih vjerovanja”, Verba analizira odnos između kulture općenito i političke kulture kao dijela opće kulture. On ističe, koristeći rezultate nekih antropologa kulture, kako su neka temeljna vjerovanja i vrijednosni modeli kulture gotovo odlučujući za formiranje nečije političke kulture. Vjerovanja o ljudskoj prirodi, o odnosu čovjeka prema prirodi, o poimanju vremena, o ljudskom djelovanju te o odnosima u društvu, imaju izuzetnu važnost za strukturiranje političke kulture u cjelini¹⁶. Ako, primjerice, ljudi vjeruju kako su ljudi po prirodi zli,

¹⁴Verba, S., op. cit., str. 517.

¹⁵Verba, S., op. cit., str. 518.

¹⁶O temeljnim varijantama i varijacijama u vrijednosnim orijentacijama vidjeti u F. R. Kluckhohn and F. L. Strodtbeck, *Variations in Value Orientations*, Greenwood Press, Pub., Westport, Connecticut, 1961. (1967.); o rezultatima njihova

to će se vjerojatno odraziti i na njihovo povjerenje, odnosno nepovjerenje prema njima. Tako su neki autori našli da je, primjerice, u Italiji i Etiopiji dominiralo duboko osjećanje nepovjerenja u ljude, a to se onda neminovno izrazilo u snažnom osjećanju nepovjerenja u sferi politike. Nepovjerenje u ljude reflektira se u nepovjerenje u različite političke aktere i političke oponente, te u nespornost za kooperativno političko djelovanje radi ostvarivanja stanovitih političkih ciljeva. Takva politička nepovjerenja utječu na javljanje političkog cinizma i kritiziranja aktualne vlasti, na pasivno političko djelovanje ili pojavu političke apatije. Sve to može djelovati barem uznemirujuće, na aktualnu vlast, na jačanje totalitarnih tendencija ili neresponzivno političko djelovanje vladajućih struktura u odnosu prema građanstvu.

Prema tome, politička kultura jednog naroda pomaže ukupnom političkom sustavu da djeluje stabilno i efikasno, ili konfuzno i nestabilno. Ona svojom “nevidljivom rukom” ili stabilizira politički sustav ili ga postupno, fino, erodira. Zato oni koji osporavaju važnost političke kulture za funkcioniranje političkih struktura zaista misle krivo¹⁷. Može se, pak, ustvrditi da politička kultura gotovo jednako djeluje na područje političkog sustava i djelovanja ljudi kao što tržište svojom nevidljivom rukom djeluje na ekonomske odnose u društvu. Ono što je tržište za ekonomiju, to je politička kultura za demokraciju.

Prije, međutim, nego pokažemo i neka druga shvaćanja pojma političke kulture, valja usporediti Almond-Verbino shvaćanje ovog pojma s Verbinim zasebnim shvaćanjem. Usporedba je tim zanimljivija što je Verba u jednom slučaju autor, a u drugom koautor. Radi li se o dvije različite koncepcije o pojmu političke kulture? Odgovor bi mogao glasiti da to nisu dvije suprotstavljene koncepcije, već da se one prije razlikuju s obzirom na preciznost i širinu njihove elaboracije. Ako u Almond-Verbinoj definiciji stoji da je politička kultura “sustav orijentacija prema politici”, te ako ove orijentacije shvatimo kao stanovita “vjerovanja o politici”, što je posve logično i plauzabilno, onda između ovih definicija političke kulture nema bitne razlike. Razlika, međutim, nastaje kad Almond-Verba u dodatku svoje definicije ističu kako su te “orijentacije” zapravo stavovi o “političkim objektima”. Stavovi doduše jesu jedna vrsta vjerovanja ljudi, ali to nisu ukupna kulturološka vjerovanja i nisu najdublja ljudska vjerovanja. S druge strane, imamo i vrijednosti kao posebna vjerovanja. Dok stavovi iskazuju odnos “za” ili “protiv” nečega, vrijednosti definiraju poželjnost smisla ljudske egzistencije, dakle poželjne ciljeve ljudskog djelovanja, te poželjne načine ljudskog djelovanja. One u stanovitoj mjeri determiniraju i ljudske stavove i ponašanje u cjelini.

istraživanja detaljno sam pisao u knjizi Vujčić, V., *Sistem vrijednosti i odgoja*, Školske novine, Zagreb, 1987., str. 71.—80.

¹⁷O različitim napadima na političko-kulturalni pristup politici vidjeti u radu Eatwell, R. (ed.), *European political culture*, Routledge, London, 1997., str. 2.—8.

Iz toga je jasno da je Almond-Verbina definicija političke kulture nedostatno precizna i uska, jer ne govori precizno o “orijentacijama” kao vjerovanjima, te o vrijednostima i normama kao, moglo bi se tako reći, artikuliranim vjerovanjima u strukturi političke kulture, koje djeluju dublje i trajnije od samih stavova.

Ovdje je važno iznijeti i shvaćanje političke kulture američkog politologa L. W. Pyea (1965.). Radovi ovog autora o političkoj kulturi već ulaze u skupinu klasičnih. Ovaj znanstvenik, naime, pokušava odgovoriti na pitanje kakav je odnos između političke kulture i političkog razvoja. Polazi se od teze da se politika razvija kao što se razvijaju i moderniziraju svi aspekti društva. U tome okviru nastoji se odgovoriti prije svega na pitanje odnosa tradicije i novih vrijednosti u konsituiranju političkog razvoja. Osnovno pitanje glasi: Kakva je važnost takmičenja između starih i novih vrijednosti, između tradicionalnih vrijednosti te moderne prakse za stabilnost i održavanje političkog poretka? Prije svega, u kojem stupnju je moguće ubrzati i usmjeriti političku promjenu, te kako se tradicionalna društva mogu najbolje transformirati u demokratske države?¹⁸. Ovaj je autor, dakle, postavio pitanje političke tranzicije davno prije nego što je to postalo danas politološka hit-tema. L. Pye ističe da su tranzicije i dinamizmi političkog razvoja vrlo složeni. Želi naglasiti kako je malo poznato o dinamizmima političkog razvoja i o značenju političkih razlika između različitih zajednica ljudi. U navedenoj knjizi o političkoj kulturi i političkom razvoju različiti autori analiziraju odnos između političke kulture i političkog razvoja u različitim zemljama u svijetu (Italiji, Japanu, Meksiku, Indiji, itd.). Pye tvrdi kako svi oni polaze od stajališta da u jednom generičkom smislu postoji fenomen političkog razvoja i modernizacije. Na osnovi uvida u sve te radove Pye pokušava sumirati ključne elemente “političkog razvoja”. Prvi se odnosi na mase ljudi — ovdje razvoj ide od rasprostranjenog podaničkog statusa i mentaliteta prema porastu aktivnih građana; dolazi da rasta masovne političke participacije, porasta osjetljivosti građana na principe jednakosti, na vladavinu prava itd. Drugi se element odnosi na razvoj kapaciteta političkog sustava da efikasno upravlja javnim poslovima, rješava konflikte i odgovara na društvene zahtjeve. Treći element se tiče ukupne organizacije države (polity), dolazi do veće strukturalne diferencijacije i integracije svih institucija i organizacija sustava. Ovo bi zaista bili ključni elementi političkog razvoja. Svi oni imaju kulturološku zasadu. Pye tvrdi da politički razvoj zadire u korijene ljudskih vjerovanja i u sentimente o politici. Proces razvoja temeljito je afektiran političkim karakterom nekoga društva. On smatra da se može izvesti jedan najvažniji zaključak iz analize političkog razvoja u deset zemalja, a on se tiče zapažanja raznolikosti čovjekovih iskustava u stvaranju i uređivanju njegova političkog života. Razlike su, kaže Pye, naprosto brojne — čak i o zajedničkim pi-

¹⁸Pye, L. W., “Introduction: Political Culture and Political Development”, u: *Political Culture and Political Development*, Edited by L. W. Pye and S. Verba, Princeton Univ. Press, 1965., str. 4.

tanjima, kao što su demokracija i autoriteti, postoji malo sličnosti. Uočeno je, nadalje, da ni u jednom društvu ne postoji uniformna politička kultura, da postoji temeljna razlika između političke kulture vladajućih elita i masa. Postoji i podjela na moderniste (oni koji tendiraju prema modernizaciji) i tradicionaliste (oni koji se okreću tradiciji). Pye misli da se s obzirom na ove podjele u političkim kulturama unutar svakog naroda mogu izvršiti i klasifikacije političkih sustava (poredaka). Politički sustavi se značajno razlikuju upravo prema karakteru odnosa između ovih kulturoloških podjela u društvu. Oni se, na primjer, značajno razlikuju prema stupnju homogenosti između ovih kultura i u svakoj od njih.

Sve navedeno omogućilo je Pyeu da naglasi važnost političke kulture za politički razvoj. Po njemu, pojam političke kulture pretpostavlja da stavovi, sentiment i spoznaje koje upravljaju političkim ponašanjem u nekom društvu nisu slučajne kategorije, već predstavljaju koherentne modele mišljenja i djelovanja. Politička kultura daje smisao, oblik i predvidljivost političkom procesu. U svakom političkom sustavu postoji uređeno subjektivno područje politike koje daje značenje politici (polity), disciplinu institucijama, te socijalno značenje individualnim akcijama. "Pojam političke kulture tako pokazuje da tradicije društva, duh njegovih javnih institucija, emocije i kolektivne prosudbe njegovih građana, te stil — operativni kodovi njegovih lidera nisu samo slučajni produkti povijesnih iskustava već da se međusobno slažu kao dio smislene cjeline i tako konstituiraju smisljeni splet odnosa"¹⁹. Politička kultura osigurava pojedincu smjernice za učinkovito političko ponašanje, a kolektivu ona pruža strukturu vrijednosti i racionalne razloge kojima se obrazlaže i osigurava koherencija u djelovanju institucija i organizacija. Politička kultura je proizvod povijesti nekoga političkog sustava i životnih iskustava svakog pojedinca. Zato je ona jednako ukorijenjena u javnim poslovima i individualnim akcijama. Politička kultura nije baš svaki stav o politici. Ona se, prema Pyeu, sastoji od samo onih kritičnih, ali široko rasprostranjenih zajedničkih vjerovanja i sentimentata koji oblikuju posebne modele orijentacija, koje daju red i oblik političkim procesima. Politička kultura osigurava strukturu i značenje u političkoj sferi, baš kao što kultura općenito pruža koherenciju i integraciju u socijalnom životu ljudi.

Pye upozorava na važnost pojma političke kulture u odnosu na prije rabljene pojmove, kao što su politička ideologija, nacionalni etos, nacionalni duh, itd. Ovaj pojam je podesniji od pojmova kao što su politički stil, javno mišljenje ili nacionalni karakter. Smatramo, međutim, da pogodnost pojma političke kulture nije u tome što on sam po sebi zamjenjuje neke neodređenosti drugih navedenih pojmova, nego baš u tome što on svim drugim konceptima osigurava zajednički nazivnik. Doduše, neke pojmove naprosto čini izlišnima zbog njihove neoperativnosti, kao što je pojam nacionalnog karaktera, dok drugima osigurava zajednički nazivnik. Teško bi

¹⁹Pye, L. W., op. cit., str. 7.

se moglo reći da pojmovi kao što su politički stil, politička ideologija, javno mišljenje itd., nisu političko-kulturalni pojmovi. Ali je stvar u tome da ovi posebni pojmovi nisu mogli objasniti ukupnost subjektivne sfere u politici. Pojam političke kulture ne istiskuje navedene pojmove, nego tim pojmovima osigurava zajednički imenitelj.

Prihvatimo li tezu da politička kultura osigurava zajednički nazivnik za subjektivno područje u politici, tada nije plauzabilno prihvatiti tezu da je, recimo, politička kultura jedno, a politička ideologija nešto posve drugo. Tako, na primjer, uvaženi američki politolog J. Q. Wilson, tvrdi da politička kultura “nije isto što i politička ideologija”²⁰. Politička ideologija po njemu je više ili manje konzistentan niz pogleda o tome koje politike vlada (država) treba slijediti. Mogu se, primjerice, razlikovati konzervativne, liberalne i radikalne ideologije. Ljudi se do određene mjere mogu ne slagati o ideologiji (o onome što vlada ili država treba činiti), ali dijele zajedničku političku kulturu (tj. kako bi trebalo vladati). Wilson ističe da promjene ideologija zahtijevaju i promjene u načinima ostvarivanja politike, pa i one same uključuju različite političke kulture. On zapravo želi reći da ideologije definiraju ciljeve politike, a politička kultura definira načine ostvarivanja tih ciljeva. Bez obzira na svu moguću složenost odnosa između političke kulture i ideologije, ipak smatramo da su ideologije elementi političke kulture, a ne nešto drugo prema njoj. Druga je, pak, stvar to što politička ideologija ne obuhvaća sve ono što obuhvaća politička kultura. Tu se otvara pitanje različitosti i homogenosti u strukturi političke kulture ljudi i naroda.

Sada ćemo se osvrnuti i na neka novija promišljanja političke kulture. Tako S. H. Barnes (1994.) pokušava razjasniti odnose između politike i kulture. On nastoji razjasniti pojam kulture, političke kulture i važnost političke kulture za političko ponašanje i funkcioniranje demokracije. Njegove su teze kako kultura ima nezavisan utjecaj na ponašanje, da je ona pretpostavka političkim strukturama i modelima ponašanja, te da kulturalni pluralizam nije zapreka jedinstvenoj političkoj kulturi, a niti da postoji jednakost između političke kulture i političkog ponašanja, itd. Osnovna njegova teza glasi: “Kultura se ne uključuje u sve individualne percepcije, već samo u one koje pojedinac razumijeva kao zajedničke. Zato kulturne pretpostavke i individualna vjerovanja nisu nužno jedno te isto”.²¹ Iako u njegovu izlaganju ima stanovitih nejasnoća, ipak se može zaključiti da ovaj autor smatra kako je kultura ono zajedničko u vjerovanju ljudi, a ne svako individualno vjerovanje. Kultura nije, dakle, ono što svaki pojedinac individualno vjeruje, nego ono što on shvaća da i drugi vjeruju. Kultura je uvjerenje da i drugi ljudi vjeruju ono isto što i sami vjerujemo. Ona tvori “dijeljene” pretpostavke o životu i njegovim aspektima. Kultura čini važnu

²⁰Wilson, J. Q., op. cit., str. 75.

²¹Barnes, S. H., “Politics and Culture”, u Weil, F. D. — M. Gautier (Eds.), *Research on Democracy and Society*, Vol. 2, JAI Press Inc., London, 1994., str. 46.

eksplanatornu varijablu. Ona ima utjecaj na ponašanje koje se ne može objasniti utjecajem prisile, strukturama, ekonomskim racionalnostima i slično. Pojam kulture može se objasniti samo ako se objasni razlika njezina utjecaja na ponašanje od drugih relevantnih utjecaja na to ponašanje, te razlika između kulture i ponašanja samog. Na ponašanje mogu utjecati interesi ljudi, političke stranke, itd., ali može i kultura.

Čini se da ovaj autor želi istaknuti onaj “neprisilni” utjecaj kulture na ponašanje. To ističe preko analize odnosa između kulturalnog pluralizma i političke kulture. Smatra da se politički sustavi bore s kulturalnim pluralizmom na mnogo načina. Jedna je od metoda pokušaj nametanja jedne kulture cijelome društvu prisilom, resocijalizacijom i osporavanjem alternativnih stajališta. Drugi je način u stvaranju jedinstvene političke kulture usprkos postojanju i priznavanju ukupne kulturalne raznovrsnosti. Za razliku od prvog slučaja, u ovome drugom različite kulture (recimo religijske, etničke i sl.) dijele zajedničku političku kulturu dragovoljno prije nego kroz negaciju izbora. Zato “politika zahtijeva autonomiju od šire kulture; građani razvijaju lojalnost prema političkom sustavu i iskazuju rašireno slaganje o ‘pravilima igre’ usprkos kulturalnom pluralizmu²². Mislimo da je ova teza vrlo važna i u stanovitoj je mjeri kontradiktorna onim tezama koje misle da su nepolitička vjerovanja gotovo odlučujuća za političke orijentacije ljudi. U već citiranom radu S. Verba smatra da neka temeljna vjerovanja i vrijednosni modeli kulture (one opće vrijednosti koje ne obuhvaćaju posebne političke objekte) “obično igraju glavnu ulogu u strukturiranju političke kulture”²³. To sigurno stoji, ali kako objasniti procese globalizacije (vesternizacije) politike? Na to je teško odgovoriti ako se ne sagleda mogućnost kulturalnog pluralizma i liberalne (socijalno-liberalne i sl.) političke demokracije. Međutim, Almond i Verba u svome radu o građanskoj političkoj kulturi misle da demokracija omogućuje i zahtijeva i kulturalni i politički pluralizam. Građanska politička kultura po njima nije jedinstvena, nego “mješovita” politička kultura (na neki način to je kultura kontradikcija). Ona je po njima mješavina parohijalnih, podaničkih i participativnih uloga i orijentacija pojedinaca u politici.

Ipak, izlaganje Barnesa barem je poticajno. Njegov naglasak na tome kako je kultura ono što ljudi misle da i drugi misle o politici, te svemu ostalome u životu, da ona nije, dakle, individualno vjerovanje, već zajedničko uvjerenje ljudi — ima stanovitu vrijednost. Takvo razmišljanje potiče nas da političku kulturu definiramo kao *intersubjektivno vjerovanje o politici i političkom djelovanju ljudi*. Ona nije, dakle, puko individualno vjerovanje ljudi o politici i svojoj ulozi u toj sferi života, već je u svojoj biti intersubjektivno (konstitutira se u odnosu pojedinaca prema drugim subjektima političkog sustava) vjerovanje o politici i političkom djelovanju ljudi. Na ovaj karakter intersubjektivnosti kulture utječu povijesna iskustva naro-

²²Barnes, S. H., op. cit., str. 51.

²³Verba, S., op. cit., 1965., str. 521.

da, individualna socijalizacijska iskustva, te organizirani procesi političkog odgoja i obrazovanja ljudi.

S. Brint (1994.) smatra da postoji teškoća u vezi s terminom “politička kultura”, jer se on može upotrijebiti tako da se odnosi na vrlo širok raspon fenomena. Tako se politička kultura može odnositi na običaje i etos ljudi, kao i njihovih vladara. Ona može ukazivati na strukture javnog i elitnog mišljenja; može se odnositi na implicitne pretpostavke o političkom poretku, na političke simbole, na poimanje moći i njene distribucije u društvu, itd²⁴. Smatramo, međutim, da u tome nije teškoća s pojmom političke kulture, nego je u tome prednost ovog pojma. Upravo je pojam političke kulture takav da omogućuje različitim pojavnostima subjektivnog odnosa čovjeka prema politici (njegovi stavovi, vrijednosti, običaji, ideologije, itd.) da se definiraju jednim zajedničkim pojmom. Politička kultura jest zajednički nazivnik svim tim pojavnostima subjektivnog odnosa čovjeka prema politici. Te različite pojavnosti političke kulture, dakako, imaju i različita značenja za funkcioniranje političkog sustva i uloge pojedinaca u njemu. Javno mišljenje ima posebno značenje i funkciju, tradicija drugu, vrijednosti treću, pojedinačni stavovi četvrtu, itd. Svaka od ovih pojavnosti ima ne samo različite funkcije u politici nego i različitu snagu (dubinu) utjecaja na političko ponašanje pojedinaca i funkcioniranje sustava. Vrijednosti su, primjerice, dublje pojave u kulturi od stavova pojedinca o politici. Dok su stavovi determinirani i političkim događajima, interesima pojedinaca, itd., vrijednosti su više izraz onoga što čini bit kulture. Dok su vrijednosti “čiste” kulturološke pojave, stavovi su odraz vrijednosti, ali i realnih događanja u politici. Ideologije su zapravo različite kombinacije istih vrijednosti o politici i ciljevima političkog djelovanja, a javno mišljenje skup više ili manje obrazloženih stavova i pogleda o politici, napose o ciljevima i načinu ostvarivanja stanovite javne politike u društvu. Ali su to sve subjektivne orijentacije u politici i one zajedno tvore sadržaj političke kulture ljudi. Nije, dakle, uputno govoriti o ovim fenomenima kao pojavama različitim od one koju zovemo politička kultura. Oni su zapravo samo različite manifestacije političke kulture. Pojam političke kulture bio bi apstraktan, neodredljiv, neshvatljiv, sam bi po sebi bio mističan, ako bi ga se pokušalo shvatiti izvan ovih manifestacija.

²⁴Brint, S., “Sociological Analysis of Political Culture: An Introduction and Assessment”, u Weill, F. D. (Ed.), *Research on Democracy and Society*, Vol. 2, JAI Press INC., London, 1994., str. 3.

4. Zaključak

Analiza je pokazala kako se razvijao pojam političke kulture. Put do suvremenog koncepta političke kulture bio je veoma dug i označio je zapravo traganje znanstvenika za ključnom kategorijom ili supstancijom društvenih znanosti, koja bi ih razlikovala od drugih pozitivnih znanosti, a da one pritom ne napuste onaj pozitivni logos drugih pozitivnih znanosti. Kao što je pokazano, mnogi su mislili kako je taj logos moguće naći upravo u pojmu “kulture”, a ne u pojmu “koristi”. Baš na toj distinkciji nastale su u politološkoj znanosti dvije osnovne skupine teorije o politici (ciljevima i načinu funkcioniranja pojedinaca i političkih sustava): teorije političke kulture i teorije racionalnog izbora. Neki misle da su to suprotstavljene teorije, dok drugi misle da su one komplementarne.

Analiza različitih shvaćanja pojma političke kulture pokazala je zapravo da je bit te pojave potrebno tražiti u kategoriji vjerovanja ljudi o politici. Radi se o intersubjektivnim vjerovanjima o politici i ulozi pojedinaca u ovoj sferi života. To govori da političku kulturu čine “dijeljena” ili “zajednička” vjerovanja. Zato može i postojati jaz između individualnih vjerovanja i “dijeljenih” vjerovanja, jaz između individualnog ponašanja i političke kulture, itd.

Analiza je također pokazala kako je pojam političke kulture potrebno shvatiti kao zajednički nazivnik za različite fenomene subjektivnog odnosa ljudi prema politici. Pokazano je kako različite pojave koje mogu ući pod pojam političke kulture, ili se često svrstavaju pod ovaj pojam, ne stvaraju teškoće ovom pojmu. To nisu teškoće, već prednosti ovog pojma. Njegova je prednost upravo u tome što može obuhvatiti sve te pojave — što, zapravo, svim tim pojavama (stavovima, vrijednostima, ideologijama, javnom mišljenju) osigurava zajednički nazivnik. Ali to ne znači da su sve ove pojavnosti političke kulture jednako važne za razumijevanje političkog djelovanja ljudi i njihovih sustava. Nema sumnje da postoji određena funkcionalna hijerarhija između navedenih pojavnosti političke kulture. Čini nam se da je jedan od najvažnijih istraživačkih zadataka u području političke kulture upravo istraživati načine ostvarivanja ove funkcionalne hijerarhije između različitih pojavnosti u strukturi političke kulture pojedinaca i društvenih skupina. To je izazovan, ali i vrlo složen zadatak.

Vladimir Vujčić

THE CONCEPT OF POLITICAL CULTURE

Summary

The essay describes the evolution of the concept of political culture, from the concepts such as Comte's 'consensus', Durkheim's 'collective awareness', Weber's 'significance of individual actions', to Parson's 'action frame of reference', and Mead's 'national character'. The development began with Comte's search for *differentia specifica* of social sciences in relation to other positive sciences and finished in 1963 with the introduction of the concept of political culture into political science by G. Almond and S. Verba.

Our analysis has shown that many definitions of political culture point out that its essence lies in people's beliefs since political culture is a set of beliefs regarding politics. As much as it may seem a paradox, it cannot be reduced to mere individual beliefs, but represents a system of inter-subjective opinions on various political objects. This explains the possible discrepancies between the political events and the political beliefs of the people, between their behaviour and political culture, and so on. Contrary to the belief of some authors, it has been shown how political culture may and should be taken as a common denominator for a variety of opinions on politics. Political attitudes, values, norms, public opinion and political ideologies are nothing but different manifestations of political culture. Thus, the concept of political culture includes diverse facets of the subjective attitude of people towards politics. This is the asset and not the downside of this concept, as some authors would have it. It is pointed out that the manifold manifestations of political culture do not carry the same 'weight' in explaining the political activism of people and the functioning of political systems. The relationship between these manifestations is extremely complex and a challenge for research. It is this very relationship that could explain the stable and less stable (i.e. stable and vacillating) reactions of people in their political activity.